

АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИДА ҚЎЛЛАНИЛГАН АРАБИЙ ИШ ҚУРОЛИ НОМЛАРИ

Жўраев Жамолiddин Аминжоновиc

Жиззах давлат педагогика университети

филология фанлари доктори, доцент

Аннотация .Ушбу мақолада Алишер Навоий асарларида қўлланилган иш қуроллари номларига оид арабча сўзлар таҳлил қилинган. Улардан шоирнинг бадиий нияти билан боғлиқ ҳолда турли хил луғавий ва услубий-семантик функцияларни бажарилганлигини кўриш мумкин.

Калит сўзлар: болға, эгов, пичок, қалам, сатр, қайчи, тарози, миллий, чироқ, сўз, шахс.

Аннотация. В этой статье обзореается арабские слова имена инструментов который использовал Алишер Наваи в своих произведениях. Из них можно увидеть как использовал поэт разные слова и методическо-семантический функции для художественных целей.

Ключевые слова: молоток, подпилоч, нож, карандаш, черта, ножница, национальный, лампа, слово, личность.

Abstract . In this articl the Arabic words is analized whaich to the nameds of tools used in the works of Alisher Navoi . From them it can be seen thet various lexsical and stylistic-semantic funcions were performed in connection with the poet's artistic intention.

Keywords: hammer, file, knife, pen, line, scissors, scales, national, lamp, word, person.

Сўнгги йилларда Алишер Навоий асарларини матний, фалсафий, лисоний ва бадиий жиҳатдан ўрганиш бўйича бир қанча ишлар қилинган бўлса-да, шоир ижодининг услубий ўзига хослигини кўрсатувчи лингвистик омилларни

тадқиқ этиш эндигина бошланди. Чунончи, шоир асарларидаги иш қуролли номлари бевосита бадий услуб билан боғлиқ ҳолда ўрганиш навоийшуносликнинг долзарб вазифаларидан бири бўлиб, Алишер Навоийнинг сўз қўллаш санъатини теран тадқиқ этишнинг кенг имкониятларини очади.

Буюк ўзбек шоири Алишер Навоийнинг асарлари нафақат бадий, балки мислсиз маънавий, лисоний бойлик ҳамдир. Бу бойликнинг таркибий қисмларида иш қуроллари ва асбобларига оид сўзлар ҳам мавжуд.

Маълумки, иш қуроллари ва асбоб номлари араб тили грамматикаси қоидасида **مفعّل** “мифъал”, **مفعلة** “мифъалат”, **مفعّال** “мифъол” қолипидан ҳосил қилинади. Масалан, аслида “барода”-эговламоқ феълини “мифъал қолипида айтилса “мибрад”-эгов сўзи ясалади ёки “тароқа”-тақиллатмоқ феълини “мифъалат” вазнида айтилса “митрақат” - болға сўзи ясалади. Алишер Навоий ғазалларида ҳам ана шундай қолипда ясалган иш қуроллари номлари ишлатилганлигини кузатишимиз мумкин.

Ройиҳаи жаннати аъло ҳам ул, **رويحة جنتِ اعلى هم اول،**
Партави *мисбоҳи* тажалло ҳам ул. [6:63] **پرتاوى مصباح تجلّو هم اول**

Байтидаги **مصباح** “мисбоҳ” аслида “сабаҳа”- тонгда келмоқ, эрталаб турмоқ феълидан олинган бўлиб, бу ерда чироқ маъносини билдиради.

Лаълинг ол атки, **لعلینگ اول اتكى، كُنْگَلِ مجمر انگه،**
Ё кўнгул дуржу лабинг гавҳар анга. **يا كُنْگَلِ دُرْج و لَیْیَنگ گَوهر انگه**
[5:11]

Байтдаги **مجمر** “мижмар” – “жаммара” феълидан олинган бўлиб, ёниб турган кўмир чўғида ковуриш маъносини билдиради. “Мижмар”– манқал, манқалдон, кабоб қўра, тутатқи солинадиган идиш, исирикдон каби маъноларини билдиради.

Оразинг хуснин фузун қилган ҳилолий қош эрур,

Ёхуд ул ой шамъини ёрутқали *минқош* эрур. [4:120]

Бу байтдаги *منقاش* “минқош”- “нақаша” ўймакорлик усули билан нақш солмоқ феълидан олинган бўлиб, “минқош” эса наққошнинг кескичи, кесиш (йўниш) асбоби; ҳайкалтарош қалами; тош болта, тош пичоқ каби иш қуроли маъноларни билдиради.

Бўлди чу *мистар* хатиға туз рақам,

Бошини олмас рақамдин қалам. [6: 180]

Ушбу байтдаги *مسطر* “мистар”- “сатара” феълидан олиниб, сатр, чизик чизмоқ феълидан олиниб, байтдаги “мистар” – чизғич маъносида.

Жилваи ҳусн ўлғали зоҳир анга,

Бўлди бу *мирьот* мазохир анга. [6:15]

Байтдаги *مرات* “мирьот”- “роъа” кўрмоқ, сезмоқ, пайқамок, феълидан олиниб, “мирьот”- ойна, кўзгу; софлик, тозалик, кўнгил каби мажозий маъноларни ҳам ифодалайди.

Камоли қудратингдин хирад ул навъ бўлуб лол,

Ки ҳайратдин ҳамиша қилиб исбаъни *мисвок*. [2: 278]

مسواك “Мисвок” - “сака” (савк) тозалаш, артиш феълидан олинган. Байтдаги мисвок тиш тозалайдиган (бўйи бир қарич, йўғонлиги бармоқча, пўстлоқли ёғоч) асбоб маъносида.

Икки бармоқки тутар сиймни *миқроз* киби,

Фақр торин доғи қатъ этгучидур ул *миқроз*. [2: 237]

Байтдаги *مقراض* “миқроз”-“қороза” кесмоқ, ўткирламоқ, чархламоқ маъноларини англатувчи феълдан олиниб, миқроз бу ерда қайчи маъносида келган.

Фикрати *мизони* бўлуб хамсасанж,

“Хамса” дема, балки дегил панж ганж. [6:41]

Бу байтдаги *ميزان* “мизон”- “вазана” тарозида ўлчамоқ, таққосламоқ феълидан олиниб, мизон эса тарози маъносини ифодайди.

Хазина калидин бу бир келтуруб,

Яна қалға *мифтоҳ*ин ул топшуруб. [8:177]

Байтдаги *مفتاح* “мифтоҳ” – “фатаҳа” очмоқ феълидан олинган, “мифтоҳ” эса калит маъносини билдиради.

Мунингдек тийр ила ҳар бодбони,

Сирехри атласу *миҳвар* нишони. [7:169]

Байтдаги *محوار* “миҳвар” - айланадиган нарсаларнинг ўқи, ер ўқи, ғилдирак ўқи, ўзак, мағиз каби маъноларни билдиради.

Кет фараҳким, ғамни, меҳнат тошин олиб, кўнглума

Юз туман *мисмор* бирла устувор этти фироқ. [3:209]

Байтдаги *مسمار* “мисмор”-“самора” михламоқ, қоқмоқ феълидан олиниб, мих, қоziқ, пона каби иш қуроллари маъносини ифодалайди.

Инжуни олсалар муфарриҳ учун,

Минг бўлур бир дирамга бир *мисқол*. [9: 6]

Байтдаги *مقال* “мисқол”- “сақала” оғир бўлмоқ, юк бўлиб тушмоқ феълидан олинган, оғирлик ўлчови (тахминан 4, 68гр) тарози тоши маъносини билдиради.

Бир кун қаламни *михбара*дин чиқардим. [10: 121]

Жумладаги *مخبره* “михбара” - хибрун сиёҳ сўзидан олиниб бу ерда сиёҳдон маъносини ифодалайди.

Эй Навоий, топти мутриб созидин кўнглум наво,

Гўйиё жон риштасиға тегди *мизроб*и анинг. [4:211]

Байтдаги *مضراب* “мизроб”- “зараба” урмоқ феълидан олинган бўлиб, камонча, камон; мусиқа чолғуси камончаси; чалғи (юнг титадиган камалаксимон асбоб) маъносини билдиради.

Юқоридаги мисоллардан кўришимиз мумикинки, Алишер Навоий асарларида иш қуроллари номларига оид сўзлар кўп қўлланган бўлиб, улар шоирнинг бадий нияти билан боғлиқ ҳолда турли хил луғавий-маъновий ва услубий-семантик функцияларни бажарган. Бадий контекст доирасида қўлланган ҳар бир иш қуроли номлари муайян семантик функцияни адо этувчи

поэтик деталь ҳисобланади.

Хулоса шуки, буюк аллома, шоир Ҳазрат Алишер Навоий асарларида иш куруллари номлари туркий, форсий тиллар билан бирга арабча мифъал қолипида ҳам ҳосил қилинган. Бундай сўзларнинг қўлланиши шоир асарлари бадиияти, бўёқдорлигини янада оширган ва ўқувчи учун қизиқарли бўлишини мукаммал таъминлаган.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ислом Каримов. Юксак маънавият-енгилмас куч. —Тошкент:. 2008
2. Алишер Навоий. Йигирма томлик. Иккинчи жилд. Наводир ун-нихоя. Тошкент – 1987.
3. Алишер Навоий. Йигирма томлик. Учинчи том. Ҳазойин ул-маоний. Ғаройиб ус-сиғар. —Тошкент:. “Ған”, 1988
4. Алишер Навоий. Йигирма томлик. Тўртинчи том Ҳазойин ул-маоний. Наводир уш-шабоб. —Тошкент:. “Ған”, 1989
5. Алишер Навоий. Йигирма томлик. Олтинчи том. Ҳазойин ул-маоний. Ғавойид ул-кибар. —Тошкент:. “Ған”, 1990
6. Алишер Навоий. Йигирма томлик. Еттинчи том. Ҳайратул-аброр. — Тошкент:. “Ған”, 1991
7. Алишер Навоий. Йигирма томлик. Ғарход ва Ширин. —Тошкент:. “Ған”, 1992
8. Алишер Навоий. Йигирма томлик. Ўн биринчи том. Сади Исқандарий. — Тошкент:. “Ған”, 1993.
9. Алишер Навоий. Йигирма томлик. Ўн олтинчи жилд. Муҳокамат ул-луғатайн. —Тошкент 2000.
10. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат —Тошкент:. “Ған”, 1992
11. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. 1- жилд. —Т:. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1997. —Б. 147.